

MORFOFONOLOGIA TUTKIMUKSEN KOHTEENA¹

Urho Määttä

Tampereen yliopisto

Tässä tarkastelen morfofonologian ongelmaa aluksi analysoimalla tutkimuksen kohdetta käsitteellisesti. Tämän jälkeen tarkastelen teorian ja formaalisen kuvausmallin välistä suhdetta ja työnjakoa.

1. Luonnollinen kieli on mukana monessa

Luonnollista kieltä voidaan tutkimusmielessä lähestyä hyvin monelta taholta ja hyvin monenkirjavin välinein. Tämä koskee myös morfofonologiaa ja yleisemmin koko sananmuotojen kuvausta. Voidaan suhteellisen helposti erottaa toisistaan seuraavat kuusi tutkimusaluetta.

1) Tosiasia, että samalla lekseemillä on useita eri sananmuotoja, ilmenee ensinnäkin siinä, että me kielentaitajina osaamme taivuttaa sanan kyseisissä sananmuodoissa. Kyse on siis taidosta, osaamisesta. Autonominen kielitieteen tutkimuskohde on tämä kielentaitajan tietotaito. Eli kuvataan ne muodot, jotka kielentaitaja tietää oikeiksi (havaintotason adekvaattisuus), ja ehkä pyrkien samalla kieliintuitioita vastaaviin kuvauksiin (kuvaustason adekvaattisuus). Tässä tutkitaan luonnollisen kielen merkkijärjestelmää sinänsä, tehdään siitä intuitioiden pohjalta käsitteellinen eksplikaatio.

2) Kielen merkkijärjestelmä ei ole historiaton, vaan se on kehittynyt yhteisön mukana ja muuttuu jatkuvasti. Muutosta voidaan kuvata ottaen huomioon sekä kielisysteemin sisäiset että kielen ulkoiset (puheyhteisön) ominaisuudet.

¹ Tässä käsiteltyjä asioita on esillä myös kirjassa Määttä, U., *Ulkoisen evidenssi ja morfologisten ja fonologisten kuvausten psykologinen todellisuus*. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisu 3, 1986.

3) Jokainen yksilö joutuu omaksumaan yksilökehityksen aikana kielen. Myös tämä voi olla tutkimuksen kohteena. Voidaan selvittää sosiaalisia ja kognitiivisia edellytyksiä kielen omaksumiselle, voidaan tutkia ymmärtämisstrategioiden muutoksia omaksumisen aikana, jne.

4) Kielentaitaja tuottaa ja ymmärtää sananmuotoja reaalijasssa. Tämä käyttö ei ole sama kuin kohdan 1 "osaaminen". Nyt tutkitaan empiiristä kielen prosessointia. Tutkimuksen valossa näyttää siltä, että sananmuodon prosessointi luonnollisessa käyttötilanteessa on suuresti riippuvainen kielellisestä kontekstista ja vistinnän tilanteesta.

5) Sananmuotojen prosessoinnilla on neurologinen edustuksensa. Eräs tie kielen neurologiseen puoleen on afasiahäiriöiden tutkiminen.

6) Kielen sanasto kehittyy jatkuvasti. Tässä on kyse kielen muutoksesta, joka on niin nopeaa, että meillä on mahdollisuus seurata sitä, ja saada siitä yleisnäkemys. Erityisen mielenkiintoista on taivutusparadigmojen kilpailutilanne, eli taivutustyyppien produktiivisuussuhteet, mm. se, missä määrin kukin taivutustyyppi saa uusia jäseniä lainaja uudissanoista.

Mikä on näiden kielen eri puolien välinen suhde. Voimme ajatella, että kaikki seikat liittyvät luonnolliseen kieleen, ja näin niillä täytyy olla läheinen suhde toisiinsa. Luonnollinen kieli on kuitenkin tässä suhteessa hyvin ongelmallinen. Edellä esitetyt kuusi erilaista todellisuuden, ja näin myös tutkimuksen aspektia, ovat seurausta siitä tosiasiasta, että luonnollinen kieli on ihmisellä miltei "kaikesta mukana". Niin monta tutkimuksellista ulottuvuutta kuin ihmisessä löytyy, niin monelta suunnalta voidaan lähestyä myös kieltä. Keskeinen seikka on se, etteivät eri tutkimusaspektit ole yhteismitallisia. Tämä merkitsee erityisesti sitä, että toisaalla saavutettu tutkimustieto, ei ole siirrettävissä suoraan toisen alueen tieteelliseen argumentaatioon.

Esimerkki tällaisesta argumentoinnista on lingvististen kuvausten psykologisen realismin vaatimus. 60-luvulta läh-

tien on yleisesti vedottu ns. ulkoiseen evidenssiin (edellä kohdat 2-6) kun kuvausratkaisuja on arvioitu. Ennen lingvistisen kuvauksen totuudenkaltaisuuden problematiikan ymmärtämistä, meidän on edellisen lisäksi tarkasteltava kuvausformalismin ja kieliteorian välistä suhdetta.

2. Kuvausformalismin ja selittävä teoria

Kielitieteen historiassa voidaan tehdä jako teoriakeskeisen ja aineistokeskeisen suuntauksen välillä. Esimerkiksi universaalien tutkimuksessa Chomskylainen koulukunta edustaa (60-luvun standarditeoriasta aina 80-luvun government and binding-teoriaan saakka) puhtaasti teoriakeskeistä näkemystä; Greenbergiläinen tutkimuslinja taas edustaa aineistokeskeistä linjaa. Chomskylaisten selitysten ongelmana on niiden testaamisen mahdottomuus. Universaalit on nähty formaalisina innatiiveina periaatteina. Kieliteorian ydin on ollut formaalinen kuvausmalli. Keskeinen ratkaistava kysymys on lingvististen yleistysten selittäminen.

1980-luvulla on yhä selvemmin tullut näkyviin mahdollisuus selittää universaalit nojautumalla kokonaisvaltaiseen teoriaan kielestä. Tässä kieli on nähtävä ihmisen käyttämänä viestintävälineenä. Tämä kielen funktio asettaa hyvin selväpiirteisiä vaatimuksia luonnolliselle kielelle. Nyt universaalien taustalla voidaan nähdä itse semioottisen järjestelmän ominaisuudet, käyttäjän, eli ihmisen, ominaisuudet, viestintätilanteen ominaisuudet. Se, miten ihminen kognitiivisesti käsittelee informaatiota, miten hän maailman hahmottaa, määrää kielen rakenteen. Nämä vaatimukset eivät suinkaan ole ehdottomia, vaan ne on nähtävä optimaalisuuden periaatteina. Tietyn viestinnällisen funktion optimaalinen täyttö voi vaikuttaa toisen funktion optimaalista täyttöä. Siis universaalit ilmenevät tendensseinä, jotka voivat olla keskenään eri suuntiin, jopa täysin vastakkaisiin, vaikuttavia. Merkityksen tunnistaminen, teknisesti: morfeemien läpinäkyvyys, on semioottisesti tärkeitä, mutta äänneiden auto-

maattinen tuottaminen/tunnistaminen taas usein sekoittaa morfologista selkeyttä (agglutinatiivisuutta).

Formaalinen kuvaus ei pysty välittämään kuin osan kieliteorian sisällöstä. Samalla tavalla formalismi voi olla totuudenkaltainen erilaisten kieltä koskevien tutkimustulosten kanssa. Formalismi voi esim. heijastaa tiettyjä psykolingvistisen prosessoinnin ominaisuuksia. Tällaisia on esimerkiksi prosessoinnin eteneminen hyvin nopeasti "vasemmalta oikealle". Tässä tulee esille tietokonesovellutusten reaaliaikainen prosessointi, joiden totuudenkaltaisuus voi tietenkin ulottua pitemmälle kuin pelkän kynä-paperi-formalismin. Uusien kuvausformalismien hakeminen voi olla välttämätöntä tiettyjen ulkoisen evidenssin piirteiden tavoittamiseksi. Hyvinä esimerkkeinä näistä voisi mainita Kimmo Koskenniemen kaksitasomallin, jolla voidaan esittää hyvin morfo(fono)logian kaksisuutaisuus (= tuottaminen ja ymmärtäminen). Avoin kysymys tietenkin on edelleen ymmärtämisen ja tuottamisen verrannollisuus tse kognitiivisessa prosessoinnissa.

Sananmuotojen kuvaus voi kasvaa monenlaisista lähtökohdista ja monlaisten kriteerien ohjaamana. Itse kuvausformalismi tuskin pystyy kovin suoraan heijastelemaan esim. psykolingvististä prosessointia tai historiallisen kehitykseen periaatteita, mutta teorian tehtävä on löytää ne keskeiset empiiriset tekijät, joiden suhteen kuvaus pyritään tekemään todellisuutta vastaavaksi. Mielenkiintoista tällä hetkellä on yritys yhdistää semioottinen näkemys empiiriseen ainekseen. Esim. luonnollinen morfologia ja fonologia eivät suoraan kuvausformalismissaan pyri psykologiseen todellisuuteen, vaan pyrkivät rakentamaan kattavan teorian kielen dynaamisesta funktionaalisesta rakenteesta. Semioottisena perustana on kielen kehitys ja toiminta inhimillisen viestinnän välineenä (funktionalismi). Komputationaalisen kielitieteen puolella itse formalismi voidaan ottaa vakavammin ja nimenomaan pyrkiä löytämään uusia formaalisia ratkaisuja, jotka heijastelisivat suuremmin prosessoinnin ominaisuuksia.